

ALBERT REINTRA

Papegaaien in Dedgum

De middeleeuwse kerk en toren van Dedgum op 17 mei 1889 gefotografeerd door Adolph Mulder. Foto RCE

Precies 125 jaar geleden werd in Dedgum een nieuwe kerk in gebruik genomen. Het gebouw was met veel ambitie en uit een ruime beurs tot stand gekomen met als doel een impuls te geven aan het geloofsleven in de kleine gemeenschap. Het heeft niet mogen baten, tijden veranderen en meer dan een eeuw later blijkt een overdracht aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken de beste oplossing om het voortbestaan van dit Godshuis te garanderen. Dat de stichting hiermee eigenares is geworden van een interessant gebouw met een boeiende historie zal hieronder worden toegelicht.

'T IS MÂL GIEN, DAT SIZ IK JO'

In 1889 viel het doek voor de oude middeleeuwse kerk. Het bakstenen gebouw verkeerde, hoewel het tien jaar eerder nog was opgeknapt, in een slechte staat en de onderhoudskosten bleven maar stijgen.¹ Op 11 maart dat jaar kwamen de kerkvoogden en notabelen van de Hervormde Gemeente Dedgum daarom bijeen en in de vergadering werd besloten tot de bouw van een nieuwe toren.² In een buitengewone vergadering twee weken later ging men nog een stap verder. Ook de kerk moest worden vervangen en voor de nieuwbouw werd fl. 13.000,- op de begroting gezet. Architect Jan van Reenen en de kerkvoogden handelden vervolgens voortvarend, want op 13 mei volgde een aankondiging in de Leeuwarder Courant waarin 'Het afbreken van de bestaande kerk en toren aldaar en het bouwen van een nieuwe kerk met toren' werden aanbesteed.

Bekendheid over de voorgenomen sloop van de middeleeuwse kerk bleef hierdoor niet beperkt tot Friesland; ook in Den Haag kreeg men er lucht van. Het was Victor de Stuers zelf, de grondlegger van de monumentenzorg in Nederland, die zich ermee ging bemoeien. Hij stuurde rijksarchitect Adolph Mulder op pad om polshoogte te nemen en de kerk en haar bijzonderheden

te documenteren. Op 17 mei was Mulder ter plaatse. Hij maakte een opmeting en twee foto's: één vanuit het westen met daarop de toren en de zuidmuur en één van het poortje dat de omlijsting vormde van de entree aan de noordzijde. De foto van het poortje uit 1889 hangt nog altijd ingelijst onder het orgel.

Mulders bezoek bleef niet zonder gevolgen zo blijkt uit het kerkvoogdij-archief. Hierin bevindt zich namelijk een brief van Victor de Stuers, 'Referendaris van het ministerie van Binnenlandsche Zaken'. De brief is gedateerd op 20 mei 1889 en bevat behalve een beschrijving van het kerkpoortje uit 1707 ook het volgende dringende advies: 'Onder dit poortje zijn sinds bijna twee eeuwen de bewoners van Dedgum tot het gebed en den doop

Zicht op het orgel en de peiwand. Onder het orgel de foto van het poortje uit 1889. Foto RCE

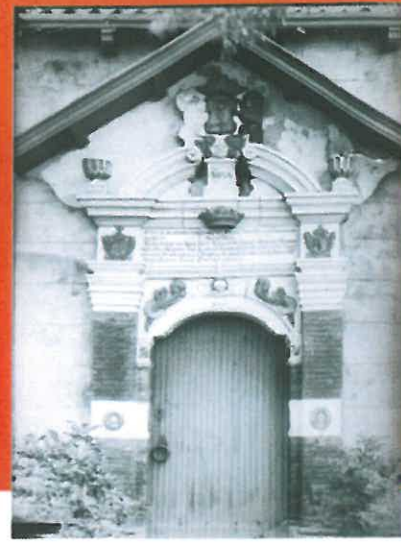

De zuidzijde van kerk en toren op het verhoogd gelegen kerkhof. Foto A. Reinstra, RCE

Het liturgisch centrum uit 1889 met de achttiende-eeuwse preekstoel. Foto A. Reinstra, RCE

Het poortje van Aijlva uit 1707 werd in 1889 gedemonteerd en vervolgens opgesteld in het Fries Museum te Leeuwarden. Foto Gerhard Bakker

ter kerke gegaan. Het ware diep te betreuren indien in Friesland, waar terecht zoveel belangstelling getoond wordt voor de oude geschiedenis van dit gewest, dit monumentje verdween. Met aandrang meen ik derhalve U te mogen aanraden om bij den bouw der nieuwe kerk dit monumentje van de afbraak uit te zonderen en wederom op te rechten als een document van den kunstzin der vaderen en van de geschiedenis van Dedgum'.

De aandrang van De Stuers zal tot het beraad op 25 mei hebben geleid, waar volgens de notulen besloten werd tot handhaving van het poortje op dezelfde plaats. Merkwaardig genoeg kwam hier ook een discussie op gang over de plaats van de nieuwe toren, aan de oost- of de westzijde. Zeven personen waren voorstander van de oude plaats, terwijl twee mensen liever een toren aan de oostkant zagen.

De toren kwam op de plek waar hij vanouds stond, maar met de herplaatsing van het poortje liep het toch anders. Dit werd overgedragen aan het Fries Museum, vermoedelijk vanwege de interesse die conservator C. H. F. A. Corbelijn Battaerd had getoond tijdens een bezoek aan het dorp.³ Het poortje werd opgesteld tegen een muur op de binnenplaats van het museum en later verwerkt in het inmiddels voormalige museumgebouw in de Koningstraat te Leeuwarden, waar het zich nog altijd bevindt.

De cultuurhistorische waardering voor de binnenkant van de oude kerk was gering, zeker als we ene 'Nurks' mogen geloven, die door Hepkema wordt aangehaald.⁴ Hij verhaalt: 'De moaye besniene banken binne om sa te sizzen weismiten, krekt as se gjin waerde hienen, 't is mál gien, dat siz ik jo'. Slechts de preekstoel en enkele stukjes snijwerk bleven behouden, de rest werd als afbraakmateriaal aangeboden in de Leeuwarder Courant van 18 juni 1889.

HET KERKGEBOUW

Op 13 juli 1889 werd de eerste steen gelegd voor de kerk zoals die is overgeleverd. Een gedenksteen in de noordmuur van de toren vermeldt de gebeurtenis, alsmede de kerkvoogden als opdrachtgevers, Jan van Reenen uit Witmarsum als architect en A. R. Posthumus uit Tjerkwerd als aannemer.

Van Reenen ontwierp een zaalkerk met aan de westkant een ranke, hoge toren voorzien van een ingesnoerde,

achtzijdige spits. De kerk is vier venstertraveeën lang, met aan de oostkant een driezijdige sluiting waarvan alleen het middelste muurvlak geen venster heeft omdat hier de preekstoel staat. De muren met gepleisterde plint zijn opgetrokken in bruine baksteen en per travee voorzien van een rechthoekig spaarveld met rondboogvenster waarin een houten kozijn met gietijzeren raam. Bijzonder is de dakbedekking. Deze bestaat, op het noordoostelijke dakschild na, uit ongeglazuurde Lucas Ijsbrandspannen. De toren is opgebouwd uit drie geledingen, per laag versierd met rechthoekige en rondboogvormige spaarvelden. De middelste geleding is de hoogste, hier is in het bovendeel aan drie zijden een cirkelvormige wijzerplaat aanwezig in een speciaal hiervoor gemetselde uitsparing. De wijzerplaat is gekoppeld aan het gemechaniseerde, smeedijzeren torenuurwerk dat van omstreeks 1625 dateert. Kenmerkend aan de laatste bouwlaag zijn de beide smalle rondboogvormige galmgaten die per gevelvlak het beeld bepalen. Via deze gaten vindt het geluid van de klok door A.H. van Bergen uit 1890 zijn weg. Volgens de kerkvoogden 'eene eerste kwaliteit torenluidklok, die uitmunt door netten vorm, zuiveren toon en gemakkelijke beweeglijkheid'.⁵

INTERIEUR

De kerk is op twee manieren toegankelijk, via het torenportaal in de westgevel of via de hoofdentree in de eerste travee van de noordmuur. Het interieur kent een karakteristieke laat negentiende-eeuwse inrichting. Deze bestaat uit een kerkzaal en een voorportaal onder de orgelgalerij, van elkaar gescheiden door een peiwand. In het zuidelijke deel van het voorportaal zijn de consistoriekamer en de trapopgang gesitueerd. De kerkzaal is ingericht met een lambrisering van kraalschrootjes en een lange rij banken aan weerskanten van een centraal middenpad, dat eindigt tegen het doophek met balusters. Achter het hek bevindt zich het liturgisch centrum met de kerkenraadsbanken en de preekstoel. De ruimte zelf is overdekt met een boogvormig stucgewelf voorzien van gietijzeren sierroosters. Trekstangen voorkomen dat de muren uit elkaar worden gedrukt.

Een van de bijzonderheden aan het interieur is de oorspronkelijke gaafheid van de kleurstelling. De donkerbruine eikenhoutimitaties op de banken, peiwand

Een van de fraai gesneden panelen uit de preekstoel voorzien van een papegaaiachtige vogel. Foto A. Reinstra, RCE

Prent van Daniël Marot gebruikt voor het ontwerp van de preekstoelpanelen. Foto Rijksmuseum Amsterdam

Een van de twee primitief geschilderde tekstborden uit de achttiende eeuw. Foto A. Reinstra, RCE

Het toegangshek met de gebruikelijke doodssymboliek aan de oostkant van het kerkhof. Foto A. Reinstra, RCE

en lambrisering zijn samen met de roodbruine kleuren van het orgel en de onderdelen van de orgelgalerij vrijwel ongewijzigd. Slechts de vloer is aangepast, van roodbruin naar blauwgrijs, vermoedelijk in 1956 toen enkele wijzigingen plaatsvonden.

PRONKSTUKKEN

Blikvanger en topstuk in het interieur is de achttiende-eeuwse preekstoel afkomstig uit de oude kerk. Deze zeshoekige kansel is net als het ruggeschot en het klankbord uitbundig gedecoreerd. Het prachtige houtsnijwerk is zorgvuldig versierd met ornamenten, bloemen, vruchten en vogels. De motieven zijn ontleend aan de prenten van hofarchitect Daniël Marot (1661-1752). De maker van de preekstoel is onbekend, maar op basis van stylistische vergelijkingen met houtsnijwerk in de kerk en het stadhuis van het naburige Workum lijkt een toeschrijving aan Gerbrandus van der Haven gerechtvaardigd. Een datering rond 1739, zoals een deels gereconstrueerd jaartal toont op oud snijwerk in het voorportaal, behoort tot de mogelijkheden.

De preekstoel is zorgvuldig vormgegeven. Vijf versierde panelen worden afgewisseld door consoles. Er is een duidelijke hiërarchie in de panelen. Het fraaiste stuk is het centrale frontpaneel. Dit paneel is versierd met twee papegaaiachtige vogels aan weerskanten van een bloemvaas met een grote variëteit aan bloemen. Links en rechts van dit paneel vinden we vergelijkbare panelen, maar dan met een centrale papegaaï geplaatst op een boekje aan vruchten en omringd door bladornament en bloemenkransen. De minst zichtbare panelen aansluitend op de muur bestaan uit zogenaamd servetwerk binnen een kader van bladornament.

De kuip van de preekstoel is bereikbaar via een eikenhouten trap uit 1889. Aan deze trap is een koperen doopbekkenhouder bevestigd, in 1767 vervaardigd door S. Klinkhamer. Deze sierlijke en scharnierbare draagarm mondt uit in drie pootjes met daarop de ring waarin het koperen doopbekken ligt. De vorm van de houder is opvallend en bijna identiek aan het exemplaar in de kerk van Tjerkwerd, dat gezien de signatuur EEV het werk zal zijn van de vermaarde Amsterdamse geelgieter Elias Eliasz. van Vliet.⁶

Drie jaar na de oplevering van het gebouw kwam

het orgel gereed. Het werd geleverd door L. van Dam en Zonen en feestelijk in gebruik genomen. Het orgel was van begin af aan onderdeel van de bouwplannen, zo blijkt uit de kerkeradsnotulen en een boze brief van de Firma Bakker & Timmenga, wiens bestek en tekening voor een nieuw orgel werd afgewezen. Van Dam leverde een orgel met een hoofdwerk, dwarswerk en aangehangen pedaal, van het twee torentype met een vlak middenveld en hol zijveld. In de decoratieve elementen zijn veel plantaardige en bloemmotieven toegepast.

Interessant zijn twee achttiende-eeuwse psalmborden beschilderd met bazuinspelende putti. De primitief geschilderde stukken zijn vermoedelijk ook afkomstig uit de oude kerk en sterk vergelijkbaar met voorbeelden in de regio, zoals de exemplaren uit 1732 in de kerk van Hieslum of de borden in Parrega.

TOT SLOT

In hoeverre er in de kerk nog oude grafzerken onder de houten vloer zijn verstopt is onduidelijk. Al in de negentiende eeuw was de oude vloer aan het zicht onttrokken zo blijkt uit de notities van Mulder. Ook het schoolmeestersboekje uit 1858 maakt er geen melding van.⁷ Het kerkhof daarentegen toont verschillende zerken binnen het prachtige, gietijzeren toegangshek dat in 1874 werd aangebracht voor fl. 2050,-.

Drs. A. Reinstra (a.reinstra@cultureelerfgoed.nl) is als bouwhistoricus en specialist kerkelijke bouwkunst werkzaam bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort.

Noten

- 1 L.C. 09-08-1878.
- 2 Bij deze wil ik Sytse ten Hoeve bedanken voor zijn notities uit het kerkarchief.
- 3 Zie 61ste verslag der handelingen van het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde te Leeuwarden, over het jaar 1888—1889, uitgebracht in de vergadering van den 1sten Oct. 1889 Dedgum, p19.
- 4 Zie J. Hepkema, Eenvoudige memories en bemerkingen, De Tille, Leeuwarden 1955, p.210. 'Nurks' staat hier voor de on-aangename, cynische persoon die de zaken recht voor zijn raap benoemt. Het is de personage ontleend aan het boek Camera Obscura van schrijver Nicolaas Beets (pseudoniem Hildebrand).
- 5 L.C. 25-04-1890.
- 6 Vriendelijke mededeling Sytse ten Hoeve.
- 7 Tresoar, digicollectie, onderwijzersboekjes Friesland, Wonsedeel, Dedgum.